

Válasz F. ROMHÁNYI BEATRIX, SZENDE KATALIN és BÁRÁNY ATTILA opponensi véleményére „Szentelési turizmus” a késő középkorban? Magyar(országi) egyháziak promóciója a Római Kúriában (1426–1523) című akadémiai doktori értekezéséről

Engedjék meg, hogy mindenekelőtt köszönetemet fejezzem ki három opponensemnek, akik időt és fáradságot nem kímélve vállalták dolgozatom értékelését. Választott témám nem sorolható a hazai történeti kutatások közismert és preferált területei közé, forrásbázisa és szakirodalma javarészt külföldön érhető el, éppen ezért komoly feladat hárult bírálóimra a munka alapos tartalmi értékelése során. Mindazonáltal nagyon megnyugtatónak tartom, hogy a disszertációmban megfogalmazott téziseket mindhárman jelentős új, nemzetközi viszonylatban is fontos eredménynek ítélték és megfelelőnek tartják az MTA doktora cím elnyeréséhez. A következőkben az opponenseim által megfogalmazott főbb kritikai észrevételekre, kiegészítésekre és a felvetett kérdésekre szeretnék reflektálni, amelyek egyértelműen a kézirat minőségének javítását célozzák, és egy-egy kevésbé kifejtett rész továbbgondolására ösztönöznek. Egyúttal engedjék meg, hogy a kisebb-nagyobb formai kérdéseket illető hasznos észrevételekre történő reflexióktól eltekintsek, ezeket a kézirat kötötté formálása során mindenképpen hasznosítani fogom.

Teljes mértékben osztom SZENDE KATALIN abbéli véleményét, hogy a munkám gerincét alkotó vatikáni források, jelesül az Apostoli Kamara *Libri formatarum* kötet sorozatának bejegyzései meglehetősen egysíkúak, egy-egy ritka kivételtől eltekintve a szövegek kvázi úrlapszerűek. Erről minden érdeklődő maga is meggyőződhet a közelmúltban napvilágot látott, nyomtatásban és online formában egyaránt elérhető *Ordinationum documenta Pontificia de Regnis Coronae Hungariae (1426–1523) ex Libris Formatarum Camerae Apostolicae collecta* című forrásgyűjteményben. A másolati könyvek bejegyzései tartalmazzák a szentelési utasítást kiadó kamarás, a szentelést végző püspök, valamint a jelöltek nevét. A kandidálók származásuk szerinti egyházmegyéjének nevét, a magasabb ordót felvevők esetében a javadalmuk pontos adatait és a szolgálati helyük *dioecesis*-ét egyaránt feltüntették. A szerzeteseknél azonban szinte minden alkalommal csak a rendjüket, illetve esetenként a származásukra utaló országot jegyezték fel. Több ízben csak a név előtt álló *fr(ater)* rövidítés jelzi, hogy a reguláris klérus tagja volt az illető. Ugyancsak dokumentálták a szentelés pontos helyét, az egyes ordók felvételének időpontját. Az említett kútfők kínálta lehetőségek mellett igyekeztem további forrásokat, így például a Római Vikáriátus, a *Sacra Poenitentiaría* és a *Dataria Apostolica* regisztereit bevonni a vizsgálatba, és természetesen a vonatkozó szakirodalom megállapításait is hasznosítottam dolgozatom elkészítése során. Célkitűzésem egy olyan árnyalt, sokrétű elemzés elkészítése volt, amely nem pusztán egyháztörténeti, hanem társadalom- és művelődéstörténeti szempontokat is vizsgál, s amely újabb adalékokkal járul hozzá a késő középkori magyar–szentszéki kapcsolatok történetéhez, hovatovább nem csak a hazai, hanem a nemzetközi medievisztika számára is új eredményeket tartalmaz.

Bírálóim az általam ábrázolt földrajzi összefüggések, azok további vizsgálati lehetőségei terén nagyon releváns kérdéseket fogalmaztak meg, és olyan irányokra mutattak rá, amelyek részletesebb elemzése egyértelműen tovább növeli az értekezés tudományos értékét, így a következőkben ezekre összpontosítok.

Munkám során az egyik legnagyobb kihívást valóban a forrásokban felbukkanó földrajzi nevek azonosítása jelentette. Minden erőfeszitésem ellenére a klerikusok származási és szolgálati településeinek hozzávetőleg 50%-át sikerült több-kevesebb biztonsággal meghatároznom. Ennek hátterében különböző tényezők állhattak, így

például a másolati könyvek több esetben egyáltalán nem tartalmazták az illető származására utaló település nevét. Olyan esetek is előfordultak, amikor ugyan ismert a származási és/vagy a szolgálati hely, ennek ellenére a település pontos azonosítása lehetetlen vállalkozás. János fia Antal a zágrábi egyházmegyes Szentmárton település plébániaigazgatójaként érkezett Rómába. Látszólag egyszerű a feladat, hiszen mindössze a topográfiai kézikönyvek, adattárak segítségével azonosítanunk kell a települést és máris elhelyezhetjük a térképen Antal „munkahelyét”. Csupán egy „aprócska” probléma akadályozza meg a kíváncsi kutatót a település azonosításában: az egyházmegye területén összesen 13 Szentmárton nevű helység volt korszakunkban, sőt falu és mezőváros egyaránt található köztük, így még a település típusa sem határozható meg. A korszakkal foglalkozó kutatók körében közismert, hogy a magyar településnevek meglehetősen idegenül csengtek a túlnyomórészt itáliai származású kamarai jegyzők fülének, amelyből kifolyólag alkalmanként sajátos, sőt esetenként a felismerhetetlenségig eltorzult névalakokat rögzítettek. Elegendő analógiaként az 1332–1337-es kamarai adószedők számadásaira utalni. A *Libri formatarum* bejegyzései között is szép számban találunk meglehetősen érdekes névváltozatokat. *Zamosboza*, illetve a *Zamosbeca* névalakok a Szatmár megyei Szamosbecs települést rejtik; a prepozícióval rögzített *de Brehen* alak pedig nem az ismeretlen Brehen/Brehény nevű mezővárost rejt, hanem Debrecen egyedi módon rögzített nevééről van szó, amelyet a kancellárián benyújtott folyamodvány is alátámaszt. Az eltorzult magyar névváltozatok mellett a német, valamint esetenként a latin alakok is fejtörést okozhatnak. A Szepességben található Káposztafalva (ma *Hrabušice* Szlovákiában) német neve *Kabsdorf*, amelyet a német anyanyelvű Chonchpruner Vince plébános diktálása nyomán *Cabustorft* alakban rögzítettek a Camera Apostolica munkatársai. A *Milibach/Milabach/Malabach* helységnevek az erdélyi Szászsebes (ma *Sebeș* Romániában) mezőváros német *Mühlbach* névváltozatai. Úgyszintén kihívást jelentett a *Montemellis* és a *Latina Superiora* kifejezések mögött rejtőző települések megfejtése. Az első Szászhermány (ma *Härman* Romániában) falu latin *Mons Mellis* névváltozata, a második pedig Felsőwallendorf (ma *Unirea* Romániában) falut jelöli. SZENDE KATALIN a topográfiai azonosítás nehézségeivel kapcsolatban kiemelte, hogy nagyszombati kollégám, VLADIMIR RÁBIK 2014-ben közreadott forráskiadványát (*Camera apostolica 1 [Libri formatarum 1425–1524]*, [Monumenta Vaticana Slovaciae IV], Trnavae – Romae 2014) „megalapozott, de szokatlanul kemény kritikával” illettem. A nagyszombati professzor célkitűzése a jelenlegi politikai határok szerinti Szlovák Köztársaság területén található, hajdan a magyar koronához tartozó településekről származó és/vagy ott egyházi javadalommal rendelkező személyek római promóciójára vonatkozó információk feltárása és közreadása volt. Ezek alapján tehát a nyitrai egyházmegye mellett, az esztergomi és az egri *dioecesis*ek északi része képezte munkájának homlokterét. A vizsgált terület adatainak elkülönítése érdekében a teljes regisztersorozat magyar bejegyzéseit célszerű kigyűjteni, hiszen az egyházmegyéket, nem pedig a vármegyéket tüntették fel az egyes személyek kapcsán. Másrészt pedig a kamarai írnokok az általános szentelések adminisztrálása alkalmával számtalanszor az egyházmegye említése nélkül utaltak vissza a korábban dokumentált személyekre. Számításaim szerint a RÁBIK kötetében közreadott promóciós bejegyzések megközelítőleg 50%-a nem a mai Szlovákia területével kapcsolatos! Az alábbi néhány példával szeretném alátámasztani állításomat. Az 1495. április 4-én sorra kerülő általános szentelés alkalmával több magyar is felvette a kisebb-nagyobb egyházi rendeket, köztük Laskói Péter is. A szerző a települést a mai Szlovákia területén található Zemplén megyei Lask (ma *Laskovce* Szlovákiában) faluval azonosította, amely a középkori egri egyházmegye területén feküdt. A szlovák kiadványban mindössze egy bejegyzést találunk Péterrel kapcsolatban, jelesül a négy kisebb rend

felvételéről, holott a szövegben a következő szerepel: *Petrus de Lascho prefatus*. Mindez egyértelműen arra utal, hogy az illető neve már a szóban forgó rész előtt is szerepel a regisztrumban. Valóban azt olvashatjuk néhány *folio* eltéréssel, hogy Laskói Péter pécsi egyházmegyes *scolaris* felvette az első tonzúrát, majd alszerpappá, diakónussá, végül áldozópappá szentelték. Ezek nyomán tehát kétségtelen, hogy Péter származási helyeként az egykori Baranya megyében lévő Laskó (ma *Lug* Horvátországban) mezővárost határozhatjuk meg. Hasonló eljárást követett a szintén baranyai eredetű Kopácsi Mihály esetében a kötet szerkesztője, akit az Ung megyei Nagykaposról (ma *Vel'ké Kapušany* Szlovákiában) származtatott, jöllehet Kopács (ma *Kopačevo* Horvátországban) település az egykori Baranya megye területén, a Drávaszögben található. 1521. március 20-án és 21-én két, az erdélyi egyházmegye területén javadalommal rendelkező alszerpapot, Besztercei Fábiánt, valamint Gebel Györgyöt diakónussá, majd presbiterre szenteltek a Kúriában. Besztercei esetében RÁBIK a szövegkritikai jegyzetben a következő megállapítást tette: „*Sequitur »Albensis Transiluanensis«, de quibus scriba camere apostolice primo verbum secundum linea delevit et postea ad verbum primum signum corrigendi posuit et in margine dextro in »Strigoniensis« emendavit.*” Az eredeti forrásban valóban áthúzták a Transilvanensis szót, alatta pedig szaggatott vonal látható, azonban az előtte álló Albensis szó érintetlen, a szóban forgó *folio* teljes jobb margója pedig intakt, azon semmilyen későbbi javításra utaló nyom nem látható! Ebből következően az inkriminált szöveghely minden bizonnyal az Erdély területén található Besztercére (ma *Bistrița* Romániában), nem pedig a Bars megyei Bisztricsényre (*Bystričany* Szlovákiában) vonatkozik, amint a kiadó tévesen lokalizálta. Hasonló eljárást követett az esztergomi egyházmegyéből származó Gebel György esetében is, aki az erdélyi *diocesis* Bésán településének (*Besan*) kápolnaigazgatójaként érkezett az Örök Városba. Az eredeti dokumentum lapszélén ezúttal sem látható korrekció, jöllehet az edíció filológiai jegyzetapparátusában a kiadó ismét ezt állította. Mindennek következtében a forrásban található Hunyad megyei Bézsán (ma *Bejan* Romániában) helyett az attól több száz kilométer távolságra található Liptó megyei Besnyőfaluvál (ma *Bešeňova* Szlovákiában) feleltette meg a szerkesztő.

ROMHÁNYI professzorasszony és BÁRÁNY professzor úr egyaránt arra hívták fel figyelmem, hogy a földrajzi azonosítás nehézségeit taglaló *Kitérő* című alfejezet szerkezeti szempontból nem a legideálisabb helyen olvasható. A dolgozat írása közben magam ezt tartottam logikusnak, azonban két évvel a kézirat lezárását követően, a szövegtől megfelelő távolságra kerülve, immár magam is hajlok arra, hogy ezt a részt a munka függelékében lenne talán célszerű elhelyezni. A szöveg publikálandó változatának előkészítése során ennek mérlegelésére (is) fokozott figyelmet fordítok majd.

SZENDE KATALIN és ROMHÁNYI BEATRIX egyaránt rámutattak egy országos összesítő térkép elkészítésének relevanciájára. Teljes mértékben osztom bírálóim véleményét, egy ilyen jellegű térképet magam is szükségesnek éreztem, azonban végül ez a disszertációból kimaradt. E hiányosságot időközben pótoltam, és az elkészült térképeket három metszetben (1. származási 2. szolgálati, valamint 3. származási és szolgálati helyek) a Középkori Esték keretében tartott előadásomon (2021. október 15.) az Országos Levéltárban megjelent érdeklődők számára bemutattam (megtekinthető: <https://www.youtube.com/watch?v=m2efCuHkgek>). Valóban izgalmas feladat a származási és a szolgálati helyek földrajzi eloszlásának mélyreható vizsgálata, amely további összefüggésekre deríthet fényt. A Kárpát-medence teljes területét ábrázoló térképen négy olyan terület körvonalazódik, ahol valóban koncentráltabbak a kúriai promóciókon részt vettek „nyomai”: 1) a királyság délnyugati, a Mura–Dráva–Száva által határolt területén, 2) az esztergomi egyházmegye északnyugati részén; 3) a

Szepességben, valamint a 4) az egri egyházmegye középső, a Zemplén, valamint Ung nyugati és Szabolcs megye északi része által határolt részen. A mezővárosok esetében is természetesen tovább vizsgálható a települések fejlettségi szintje, valamint a származási helyek és a javadalmak közti esetleges összefüggések. Annyi azonban az elemzett anyag alapján is nagy biztonsággal kijelenthető, hogy klerikusaink túlnyomó többsége falusi, mezővárosi környezetből származott, illetve ott birtokolt javadalmat. Másképp fogalmazva nagyobb részt jobbágyokról van szó, akik a lelkipásztori tevékenységüket is hasonló környezetben végezték. Mindez azt is jelenti, hogy e vatikáni forrástípus a magyar oklevelektől eltérően az általában a névtelenség homályában rejtőző vidéki alsópapságra vonatkozóan őrzött meg értékes adatokat. Ugyanakkor azt sem téveszthetjük szem elől, hogy az elemzés alapját alkotó *Libri formatarum* kötetei korántsem teljesek, hiszen például az 1456–1463, az 1476–1482, és az 1503–1512 közötti évekre vonatkozó promóciók teljességgel hiányoznak. 1471 és 1484 között például 76 magyar kúriai promóciós folyamodványt regisztráltak a Datárián, a rögzített kérvények benyújtói közül azonban mindössze két fő promóciós adatai találhatók meg a kamarai könyvekben. 1492 és 1503 között a veszprémi egyházmegye területéről 80 promóciós kérvényt rögzítettek a *Dataria Apostolica* munkatársai. A kandidálók közül azonban mindössze négy fő szentelésére vonatkozó adatok maradtak korunkra az Apostoli Kamara görcső alá vett irategyüttesében. A soproni és a pozsonyi polgárok végrendeletei között is több alkalommal találunk római szentelésre vonatkozó információkat, amelyek egyértelműen arra utalnak, hogy a két városban – ahogy a Magyar Királyság területén is – általánosnak számított a kúriai promóció gyakorlata.

ROMHÁNYI BEATRIXnek köszönöm, hogy felhívta a figyelmem a nyitrai egyházmegyét ábrázoló térkép-vázlat hiányosságára, amelyet a kiadásra történő előkészítés előtt mindenképpen javítani fogok. Ugyancsak ő vetette fel a két egyháztartomány promóciós adatai összevetésének relevanciáját. Az egyházmegyes adatokból kirajzolódó képet erősíti meg a provinciák közti összehasonlítás, ugyanis dacára az erdélyi és a zágrábi egyházmegyék magas reprezentáltságának az arány 60–40%-ot mutat az esztergomi érseki tartomány javára. Mindez természetesen utalhat a bírálóm által a csanádi egyházmegye kapcsán felvetett vallásfelekezeti megoszlás 15. századi átalakulására, valamint egyéb kulturális különbségekre. Mindazonáltal óvatosságra intenek az 1524-es szupplikációs adatsorok, ugyanis a 126 magyar vonatkozású kúriai szentelési kérvény 50–50%-ban oszlik meg a két érseki tartomány között, sőt a csanádi egyházmegye 6,3, a váradi pedig 23,8%-os arányt képvisel.

Ami az Itáliába igyekvők által használt útvonalakat illeti, természetesen a magyarok által az egyik leggyakrabban igénybe vett 15. századi útvonal, az úgynevezett *Ungarweg* nem tekinthető kizárólagosnak. Teljesen osztom bírálóm véleményét, mely szerint több lehetőség közül is választhattak a Rómába igyekvők kiindulási helyüktől függően.

A Rómától való földrajzi távolság kérdésében a következőképpen fogalmaztam (113. o.) „*kevés relevanciája lehetett az egyes egyházmegyék Rómától való távolságának. Zágráb esetében még e körülménnyel indokolhatnánk a 15%-os részesedést, azonban az erdélyi, az egri és az esztergomi klerikusok aránya, amely együttesen 50%-ot tesz ki, éppen az ellenkezőjére utal. Esztergom esetében ráadásul az egyházmegye joghatósága alá tartozó erdélyi Királyföld tovább árnyalja a képet. Ugyanakkor a Rómához kétségkívül közelebb fekvő dunántúli egyházmegyék, így a pécsi, a veszprémi és a győri együttesen mindössze 15%-kal képviselteti magát.*”

Magam is hasznosnak vélem egy, a 15. századi római templomokat, városrészeket, főbb utcákat ábrázoló várostérkép megtervezését és elkészítését, amelyhez valóban alapvetőek – egyebek mellett – ARNOLD ESCH professzor vonatkozó munkái. A leendő

ábrázoláshoz a 2015-ben megjelent középkori zárandoklatokat tárgyaló monográfiám előkészítésétől kezdve gyűjtöm a középkori Rómáról készült térképrekonstrukciókat. Az értekezés publikálásra szánt változatában mindenképpen igyekszem a SZENDE KATALIN által joggal hiányolt várostérképet is elhelyezni.

Megnyugtatónak tartom, hogy bírálóim a téma nemzetközi szakirodalmának ismerete és felhasználása kapcsán egyaránt elismerően nyilatkoztak. Mindazonáltal e téren további művek bevonásával még árnyalhatóbbá tehető az elemzés. Éppen ezért nagyon hálás vagyok BÁRÁNY ATTILÁNAK, hogy olyan releváns – elsősorban, de nem kizárólagosan angolszász – munkákra is rámutatott, amelyek elkerülték a figyelmem. A professzor úr által említett munkák között megtalálható többek között VIRGINIA DAVIS 2000-ben a londoni egyházmegye ordinációs regiszterét közreadó kötete is (*Clergy in the Late Middle Ages: A Register of Clergy Ordained in the Diocese of London Based on Episcopal Ordination Lists 1361–1539. London, Centre for Metropolitan History, 2000*), amely – más munkákkal egyetemben – 2016 óta szerepel a beszerzendő munkákat tartalmazó „listámon”, azonban sem a római Francia Intézet, sem a Bécsi Egyetem Teológiai Fakultásának könyvtárában, sem pedig könyvtárközi kölcsönzés révén nem jutottam eddig hozzá. (A BÁRÁNY professzor által ajánlott tételek közül viszont használtam, így a bibliográfiában is szerepel WILLIAM DOHAR, ROGER REYNOLDS, valamint DAVID THORNTON említett munkáját.)

BÁRÁNY ATTILA számos olyan kérdést fogalmazott meg, amelyek nem csupán a szűkebb szakma, hanem a korszak iránt érdeklődő szélesebb nagyközönség számára is izgalmasak lehetnek. Ezek között szerepel – mások mellett – az erkölcsök és a felkészültség ellenőrzésének, a botrányt keltő testi hiányosságok, valamint az elkövetett vétségek széles skálájának problematikája. A kandidálók életvitelének megítélése komoly fejtörést okozhatott a kúriai hivatalok vizsgálóinak. A távoli Rómában természetesen valamennyi jelölt igyekezett magát erkölcsös, jámbor, a lelkipásztori hivatás iránt elhivatott és felkészült férfiúként feltüntetni. Mindenki tisztában volt ugyanis azzal, hogy az elméleti felkészültség ellenőrzésén és a szemmel látható testi hiányosságokon kívül a kúriai vizsgálatokon a szentelés egyéb kritériumai könnyen teljesíthetők. A presbiteri ordóhoz kötelezően előírt 25 éves életkor betöltését például meglehetősen nehéz volt ellenőrizni a korabeli személyi okmányok hiányában. Jóllehet többen folyamodtak a promóciót megelőzően életkoruk miatt felmentésért a Penitenciária vagy a Kamara hivatalához, számos olyan eset is ismert, amikor már a szentelésüket követően kértek abszolúciót. Mindez tehát elsősorban az egyéni lelkiismereten múlt, ahogy a megfelelő erkölcsös életmód, a törvényes származás igazolása is. Gondoljunk csak bele: miként bizonyosodhattak volna meg a római examinátorok a magyar jelöltek testi érintetlenségéről, törvényes származásáról? Honnan szerezhettek volna tudomást Rómában például Paksi Orbán törvénytelen gyermekéről vagy éppen Berendi Bak Gáspár oszmánellenes katonai akciókban való részvételéről. A sor természetesen tetszőlegesen folytatható. Ami a jelöltek felkészültségének kontrollját illeti, e kérdéskört korábban a Mátyás-korra súlypontoszva egy tanulmányomban részletesen megvizsgáltam („*si sint bene litterati*”. *Adalékok a Mátyás-kori klérus műveltségéhez. In: Hunyadi Mátyás és kora. Szerk. BÁRÁNY ATTILA–KAVECSÁNSZKI MÁTÉ–PÓSÁN LÁSZLÓ–TAKÁCS LEVENTE. /Memoria Hungariae 12./ Debrecen, 2019. 197–219.*). A legnagyobb nehézséget az alaposabb elemzés kapcsán az a körülmény okozza, hogy a kamarai vizsgálatokról nem maradtak korunkra feljegyzések, a *Libri formatarum* kötetei csak az ordinárius és a felszentelték neveit, a promóció helyét, idejét tartalmazzák, így mindössze egy-egy utalásból következtethetünk a vizsgálat tényére, analógiák alapján pedig annak tartalmára. Persze itt is előfordulhattak csalások, amint Melchior de Valmania barcelonai egyházmegyes klerikus esetében láthatjuk. Ő ugyanis maga helyett egyik társát küldte

a kamarai vizsgálók elé, majd a csalás révén letett sikeres vizsgát követően felszenteltette magát („*prefatus exponens non se ipsum sed quendam alium in loco sui seu impersonari suam furtive et fraudulenter in dicta Camera presentatum examinari secumque postmodum tamquam examinatum et ydoneum vigore dictu supplicationis ad omnes ordines predictos, alia tamen rite, promoveri fecit*” – SALONEN, Kirsi–HANSKA, Jussi: *Entering a Clerical Career at the Roman Curia, 1458–1471*, Farnham–Burlington, 2013. 200. 114. jegyzet). Ami a testi hiányosságok (*defectus corporis*) kérdését illeti, előjáróban leszögezhető, hogy amennyiben a vizsgálatot lefolytató hivatalnokok úgy ítélték meg, hogy a jelölt testi problémái a hívek körében botrányt okoznának, nem engedélyezték a promóciót. A szemek és a végtagok épsége volt a legfontosabb az oltárszolgálat során, ezért elsősorban ezekkel kapcsolatban fordultak felmentésért a jelöltek a kúriai hivatalokhoz, mindenekelőtt a Penitenciáriához. Kánonjogi szempontból szabálytalan állapot (*irregularitas*) a következő fogyatékoságok kapcsán lépett fel: vakság, siketség, némaság, jelentős mértékű dadogás, bénaság, epilepszia, visszataszító külső, lepra, törpenövés, púposág, de természetesen a megcsonkítottság, valamint a kasztráltság is megjelent a szentelési akadályok között. 1463 októberében például Stanislaus Nicolai de Cleczsko azért kért és kapott felmentést, mivel gyermekkorában az egyik heréjét eltávolították (SCHMUGGE, Ludwig–HERSPERGER, Patrik–WIGGENHAUSER, Béatrice: *Die Supplikenregister der päpstlichen Pönitentiarie aus der Zeit Pius' II. (1458–1464)* (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom, 84), Tübingen, 1996. 143–147.) Minderre magyar példát ismerek, 1523-ban Antal zágrábi *scolaris* egyik heréjének hiánya miatt kért és kapott felmentést a Penitenciária hivatalától (Archivio della Sacra Penitenzieria Apostolica RS Div. vol. 70, fol. 347^r). Az elkövetett deliktumok széles repertoárját szintén a szentelési akadályok között találjuk. Ezek közé tartozott – magától értetődő módon – a gyilkosság és az abban történő közreműködés, a később halálhoz vezető – akár véletlenül okozott – testi sértés, interdiktum alatti misehallgatás, az erőszakos cselekményekben, így háborúkban történő közreműködés, a nemi erőszak stb.

Köszönöm BÁRÁNY professzor úrnak, hogy rámutatott János krajnai püspök esetében: a főpap székhelye az észak-itáliai *Carinola* volt valójában. Geremia Contugi esetében azonban – amint bírálóm is jelezte – korántsem ennyire egyszerű a helyzet. Geremia Contugi a római Kúria hivatalos promótora az Assisi püspökség élén állt 1496 és 1509 között, majd *archiepiscopus Craynensisként* tevékenykedett. CONRAD EUBEL kézikönyvét fellapozva Jeremiás neve mindössze Assisinél szerepel (*Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi, sive Summorum Pontificum, S.R.E. Cardinalium, ecclesiarum Antistitum series I–VIII*, ed. Guilelmus VAN GULIK–Conradus EUBEL–Patricius GAUCHAT–Ludovicus SCHMITZ–KALLENBERG–Remigius RITZLER–Priminus SEFRIN, Monasterii–Patavii, 1913–1978. III. 180., 184.), így az identifikáció ez alapján nem végezhető el. Magam ANDREAS REHBERG tanulmányára támaszkodva (L'affluenza di ordinandi a Roma alla vigilia della riforma luterana, La papauté à la Renaissance, eds. ALAZARD, Florence–LA BRASCA, Frank, Paris 2007, 167–249; 197–198. és 135. jegyzet) tartottam krajnai érseknek a főpapot, azonban opponensemnek e helyütt is igazat kell adnom, ugyanis a katolikus egyházmegyéket (is) tartalmazó portálon (<https://www.catholic-hierarchy.org/diocese/d3c56.html>) valóban megtaláljuk Jeremiást a kürenei érsek között.

Ami az elemzett anyag társadalomtörténeti vonatkozásait illeti, nagy biztonsággal kijelenthetjük – amint az előzőekben utaltam rá –, hogy a magyar szentelendők túlnyomó többsége jobbágyszármazású volt. Az ő számukra az egyházi pálya egyértelműen a társadalmi emelkedés lehetőségét kínálta, a római promóció pedig biztosan jelentős presztízst is jelentett, hiszen az „elméletileg” mindenki számára elérhető kúriai szentelés a teljes magyar klérusra vetítve mindössze néhány százalékos megoszlást jelentett a gyakorlatban, még a legfrekvenciáltabb években is. SZENDE KATALIN a pozsonyi végrendeletek kapcsán arra is rámutatott, hogy a városi polgárság középrétege, mindenekelőtt az iparosok gyermekei számára ugyancsak előrelépést

jelentett a klerikusi pálya. Ehhez teljesen illeszkedik a soproni és a pozsonyi polgárság körében általánosnak tekinthető gyakorlat, miszerint a testamentumokban időről időre felbukkantak a római zarándoklattal összekötött promóciókra elkülönített pénzadományok, amelyek – bírálóm véleménye szerint, amit magam is készséggel elfogadok – a korszak egyik megszokott lélekváltság adományává váltak.

Az értekezés legtöbb kérdést felvető és véleményem szerint valószínűleg teljességgel soha meg nem válaszolható része a kúriai promóciókon résztvevő klerikusok motivációja. Egyáltalán általánosságban megválaszolható-e, hogy egy magyar, lengyel, német, francia, svéd vagy angol klerikus miért utazott a római Kúriába az egyházi rend kisebb-nagyobb fokozatainak felvételére? SZENDE KATALIN kérdésére válaszolva: véleményem szerint egyáltalán nem sorolhatjuk sem egy régió, sem egy ország, sem pedig egy egyházmegye fejlettségi kritériumai közé a római szentelések arányait. A jelenség a nyugati kereszténység területén általánosnak tekinthető, amely alól természetesen a magyar egyház sem számított kivételnek. Úgy vélem, hogy az általam feltárt és közzétett forrásanyag, valamint az arra épülő elemzés egyrészt hozzájárul e késő középkori általános gyakorlat további, árnyalt, összehasonlító vizsgálatához, másrészt pedig – részben legalábbis – választ kínál több, a magyar historiográfiában az elmúlt kilenc évtizedben megfogalmazott kérdésre. A bírálóim által felvetett további vizsgálatok segíthetnek egy-egy, az értekezésben csak érintőlegesen tárgyalt részprobléma mélyebb feltárásához, árnyaltabb elemzéséhez és interpretációjához. Ezek közül az egyik legfontosabb megválaszolendő kérdés az 1490-es évek római magyar „klerikusáradata”, amelyet 2016 augusztusában mutattam be első alkalommal a magyar szakmai közönségnek. Az 1492 és 1498 közötti hét esztendőben szentelték fel ugyanis Rómában a magyar klerikusok több mint 50%-át, összesen 386 főt. Amennyiben a járványügyi helyzet kedvezően alakul, júniusban szeretném e szűk évtized vonatkozó forrásanyagát áttekinteni a Vatikáni Apostoli Levéltárban annak érdekében, hogy teljes képet kapjak a nyugati kereszténység régióiból érkezett, s a *Reverenda Camaera Apostolica* felügyelete alatt promoveált klerikusok területi megoszlásáról.

Végezetül ismételten szeretném megköszönni bírálóim alapos munkáját, s különösen a téma továbbgondolására tett hasznos javaslatokat!

Pécs – Budapest, 2022. január 24.

Fedeles Tamás